

KS. MIECZYŚLAW RÓŻAŃSKI

KOŚCIELNA PRZYNALEŻNOŚĆ ADMINISTRACYJNA ZIEM DIECEZJI ŁÓDZKIEJ

Powstała w wyniku bulli *Christi Domini, qui esse bonum pastorem*¹, wydanej przez papieża Benedykta XIV w dniu 10 grudnia 1920 r., nowa diecezja ze stolicą biskupią w Łodzi objęła swoim terytorium ziemie, zachodniej części archidiecezji warszawskiej. Nowa diecezja objęła 5 dekanatów², na którym znajdowało się 67 parafii i zamieszkiwało ponad pół miliona wiernych: **łódzki miejski** (parafie w Łodzi – św. Stanisława Kostki, Podwyższenia Św. Krzyża, św. Anny, Wniebowzięcia NMP, św. Józefa, św. Kazimierza, Przemienienia Pańskiego, Najświętszego Serca Jezusa, św. Wojciecha); **łódzki zamiejski** (parafie – Aleksandrów, Bełdów, Kazimierz, Konstantynów, Łagiewniki, Mileszki, Zgierz); **łęczycki** (parafie – Błonie, Dalików, Domaniew, Gieczno, Góra św. Małgorzty, Grabów, Kałów, Leźnica Mała, Leźnica Wielka, Łęczyca, Mazew, Modlna, Ozorków, Parzęczew, Piątek, Poddębice, Siedlec, Sobótka, Strzegocin, Solca Wielka, Topola, Tum, Tur, Witonia); **kłódawski** (parafie – Bierzwienina, Borysławice, Chełmno, Dąbie, Grzegorzew, Kłodawa, Pieczew, Umienie); **brzeziński** (Będków, Bratoszewice, Brzeziny, Chorzęcín, Dmosin, Dobra, Gałków, Głowno, Jeżów, Kołuszki, Kołacinek, Koźle, Łaznów, Niesułeków, Skoszewy, Stryków, Szczawin, Tomaszów Rawski [Mazowiecki], Ujazd)³.

Granice diecezji łódzkiej zostały zmienione na mocy bulli *Vixdum Poloniae unitas* wydanej przez papieża Piusa XI 28 października 1925 r. Zgodnie z nią diecezję powiększono o 6 dekanatów z diecezji kujawsko-kaliskiej: **beł-**

¹ „Acta Apostolicae Sedis”, 1921, vol. 13, s. 249-251.

² W dokumentach istnieją rozbieżności co do ilości dekanatów, które objęła nowo utworzona diecezja. Tekst bulli publikowany w „Acta Apostolicae Sedis” podaje trzy dekanaty „tribus constat decantibus, videlicet Lodzensi, Lancieciensi et Klodaviensi”, natomiast dwukrotnie publikowana bulla w polskich wydawnictwach: „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie” (dalej cyt. WDŁ), 1 (1921) nr 2, s. 10-12; „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 11 (1921) nr 5-6, s. 86-88, chociaż zawiera informację o zgodności z oryginałem podaje 5 dekanatów. Te rozbieżności wyjaśnił W. Gamratowski, *Geneza Diecezji Łódzkiej w świetle dokumentów watykańskich*, „Nasza Przeszość”, 62 (1984) s. 187-202.

³ WDŁ, 1 (1921) nr 2, s. 12-13.

chatowski (Bełchatów, Chabielice, Drużbice, Grocholice, Kaszewice, Kociszew, Łubudzice, Parzno, Suchcice⁴); **piotrkowski** (Piotrków Trybunalski – parafie św. Jacka i św. Jakuba, Gomulin, Milejów, Moszczenica, Sulejów, Witów, Wolbórz); **tuszyński** (Tyszyn, Czarnocin, Krzepczów, Kurowice, Rzgów, Srocko); **łaski** (Łask, Borszewice, Buczek, Dobroń, Kwiatkowice, Lutomiersk, Marzenin, Mikołajewice, Wrzeszczewice); **widawski** (Widawa, Brzyków, Grabno, Restarzew, Rusiec, Sędziejowice, Strońsko, Szczerców, Wola Więzowa, Wygielzów); **pabianicki** (Pabianice – parafie św. Mateusza i Narodzenia NMP, Dłutów, Górka Pabianicka, Retkinia i Ruda Pabianicka) oraz dwie parafie z dekanatu uniejowskiego: Bałdrzychów i Wartkowice, które po utworzeniu nowej diecezji włączono do nowego dekanatu poddębickiego. Ponadto przyłączono dwie wioski z archidiecezji warszawskiej: Antoniew i Dąbrowa. Ten sam dokument wyłączył z diecezji łódzkiej dekanat kłódawski i przydzielił go diecezji wrocławskiej⁵.

W rezultacie tych zmian diecezja łódzka zyskała 51 parafii, a utraciła 8. Obejmowała od 1925 r. 7450 km² powierzchni, 13 dekanatów (z których 2 – ozorkowski i poddębicki utworzone zostały w 1925 r.), 105 parafii, 193 kapłanów i blisko 900 tys. wiernych⁶.

Tak zarysowane terytorium będzie podstawą do rozważań na temat wcześniejszej kościelnej przynależności administracyjnej tych parafii. Większość z nich istniało już w okresie staropolskim i na progu XX w. znalazły się w nowej jednostce podziału administracyjnego Kościoła w Polsce jakim stała się diecezja łódzka po zmianach wprowadzonych w 1925 r. W niniejszym opracowaniu nie zostaną omówione te parafie z dekanatu kłódawskiego, które weszły w skład diecezji w 1920 r., a odłączone zostały w 5 lat później.

OKRES STAROPOLSKI

Od początku istnienia organizacji kościelnej w Polsce cały obszar powstałej w XX w. diecezji łódzkiej przynależał do archidiecezji gnieźnieńskiej. Po utworzeniu się w Polsce w pierwszej połowie XIII w. podziału administracyjnego na archidiakonaty⁷. Teren ten znajdował się w następujących archidiakonatach – uniejowskim i łęczyckim, a od 1522 r. także w łowickim, który powstał z części archidiakonatu łęczyckiego.

⁴ Bez parafii Grzymulina Wola.

⁵ *Ordo divini Officii [...] dioecesis Calisiensis pro anno 1925*, s. 31-33, 57-58, 61-62, 64-65, 81-82, 84, 86-87; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich 968-1939*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej cyt. ABMK), 21 (1970) s. 392.

⁶ Tamże, s. 393; WDL, 5 (1925) nr 4, s. 121.

⁷ T. Silnicki, *Z dziejów Kościoła w Polsce*, Warszawa 1960, s. 257.

Zachowany najstarszy spis parafii z terenu całej archidiecezji sporządzony został w latach 1511-1523 na polecenie arcybiskupa Jana Łaskiego. Wówczas to parafie znajdujące się na tym terytorium przynależały:

do **archidiaconatu uniejowskiego** – **dekanat uniejowski**: Wartkowiec, Bałdrzychów, Lutomiernik, Górka Pabianicka, Pabianice, Mikołajewice, Kwiatkowiec; **dekanat Szadkowski**: Borszewice, Łask, Buczek, Łobudzice, Wygiełzów, Szczerców, Grocholice, Drużbice, Parzno, Restarzew Sędziejowice, Grabno, Widawa, Rychłocice, Brzyków, Strońsko, Marzenin⁸.

do **archidiaconatu łęczyckiego i łowickiego**: **dekanat tuszyński**: Tuszyn, Rzgów, Srocko, Moszczenica, Wolbórz, Chorzęcin, Tobiasze, Nagórzyce, Sulejów, Milejów, Piotrków, Czarnocin, Rosocha, Łaznów⁹; **dekanat rawski**: Ujazd, Jeźów, Kołacinek, Dmosin¹⁰; **dekanat szczawiński**: Łęczyca, Solca Wielka, Chociszew, Parzęczew, Leźnica Mała, Leźnica Wielka, Chodów, Tur, Domaniew, Poddebice, Kałów, Dalików, Będów, Kazimierz, Łódź, Mileszki, Zgierz, Szczawin, Koźle, Stryków, Dobra, Skoszewy, Brzeziny, Niesułków, Bratoszewice, Małolice, Gieczno, Modlna, Góra św. Małgorzaty, Piątek¹¹; **dekanat bedliński**: Topola, Błonie, Siedlec, Goraj, Grabów, Sobótka, Mazew, Sławoszewo, Strzegocin, Witonia¹².

W 1522 r. arcybiskup Jan Łaski utworzył nowy archidiaconat łowicki. W jego skład weszły dwa dekanaty z archidiaconatu łęczyckiego – bedliński i rawski. W 6 lat później ten sam arcybiskup dokonał reerekcji tego archidiaconatu pozostawiając przy nim tylko dekanat rawski, a dekanat bedliński przyłączając na nowo do archidiaconatu łęczyckiego¹³. Tak powstałe granice pomiędzy tymi archidiaconatami przetrwały do końca czasów staropolskich. Pod koniec XVI w. nastąpił nowy podział na dekanaty w tych dwóch archidiaconatach. Według niego parafie późniejszej diecezji łódzkiej znalazły się:

w **archidiaconacie łęczyckim**: **dekanat łęczycki**: Łęczyca, Solca Wielka, Chociszew, Parzęczew, Leźnica Wielka, Domaniew, Dalików, Będów, Kazimierz, Kałów, Poddebice, Tur, Leźnica Mała, Chodów; **dekanat kłodawski**: Mazew, Sobótka, Siedlec, Grabów, **dekanat kutnowski**: Strzegocin, Topola, Witonia; **dekanat zgierski**: Zgierz, Góra św. Małgorzaty, Modlna, Gieczno,

⁸ J. Łaski, *Liber Beneficiorum*, t. 1, Gniezno 1880, s. 367-368, 371-373, 376-385, 443-478, 481-483.

⁹ Tamże, t. 2, s. 163-190, 221-236.

¹⁰ Tamże, s. 321-323, 332-335, 339-343.

¹¹ Tamże, s. 348-422.

¹² Tamże, s. 429-438, 462-467, 485-488.

¹³ B. Kumor, *Gnieźnieńska archidiecezja. Archidiaconaty i oficjaty*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1180-1181; A. Wrotniak, *Powstanie i organizacja archidiaconatu łowickiego w świetle dekretu erekcyjnego z 1522 i reformacyjnego z 1528*, Lublin 1967, s. 79-85 (mps w Bibliotece KUL).

Piątek, Bratoszewice, Mąkolice, Koźle, Niesułków, Stryków, Dobra, Skoszewy, Brzeziny, Gałków, Łódź, Mileszki, Szczawin; **dekanat tuszyński**: Rzgów, Tuszyn, Dłutów, Srocko, Moszczenica, Piotrków, Milejów, Witów, Sulejów, Nagórzyce, Chorzęcin, Wolbórz, Będków, Czarnocin, Łaznów,

w **archidiakonacie łowickim**: **dekanat łowicki**: Dmosin, Kołacinek Głowno; **dekanat skierniewicki**: Jeżów; **dekanat rawski**: Tobiasze, Ujazd¹⁴.

W połowie XVIII w. w archidiakonacie uniejowskim utworzono nowy dekanat ze stolicą w Lutomiersku. Powstanie jego nastąpiło między 1746 a 1755 r. Z zachowanych relacji o stanie archidiecezji, które składane były w Rzymie w czasie pielgrzymki *ad limina apostolorum*, nie występuje on jeszcze w relacji arcybiskupa Krzysztofa Szembeka z 1746 r., a pisze o nim jego następca arcybiskup Adam Komorowski w 1755 roku¹⁵. Wydzielony on został z dekanatu uniejowskiego i składał się z następujących parafii: Małyń, Męka, Wierzchy, Zadzim, Rososzyca, Bałdrzychów, Górka Pabianicka, Kwiatkowie, Lutomiersk, Mikołajewice, i Pabianice¹⁶. Większość z tych parafii później znalazły się na terenie diecezji łódzkiej. Były to parafie – Bałdrzychów, Górka Pabianicka, Kwiatkowie, Lutomiersk, Mikołajewice, Pabianice.

Zmiana granic pomiędzy archidiecezją gnieźnieńską a diecezją włocławską dotycząca tego terenu miała miejsce w 1764 r. Zawarty został wówczas układ pomiędzy arcybiskupem gnieźnieńskim Władysławem Łubieńskim, a biskupem włocławskim Antonim Ostrowskim o jurysdykcję duchowną nad ziemiami, które leżały w dobrach stołowych biskupów włocławskich. Została ona potwierdzona 03.08.1764 przez papieża Klemensa XIII. Do diecezji włocławskiej przeszły parafie archidiakonatu łączyckiego: Wolbórz, Czarnocin, Chorzęcin, Łaznów, Nagórzyce (z dekanatu tuszyńskiego) i Łódź, Gałków, Niesułków (z dekanatu zgierskiego)¹⁷. Utworzono z nich dekanat wolborski w diecezji włocławskiej, który najpierw jako enklawę włączono do archidiakonatu kruszewickiego, a następnie do włocławskiego¹⁸.

W omawianym okresie, zwłaszcza w XVIII w. zauważyć można tendencję do znoszenia samodzielnych parafii. Przyczyn tego stanu rzeczy szukać należy w zaistniałym wówczas kryzysie politycznym i gospodarczym kraju. Afilio-

¹⁴ *Constitutiones Synodi Archidioecensis Gnesnensis [...] Lovici a. D. 1628, Cracoviae 1630*, nbl; J. Łaski, dz. cyt., t. 2, s. 161-162.

¹⁵ Archiwum Secretum Vaticanum, Archiwum Kongregacji Konsystorialnej, Gnesna, Relacja ad limina apostolorum z 1746 i 1755.

¹⁶ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej cyt. ADWł), Akta wizytacji archidiecezji gnieźnieńskiej (dalej cyt. AAG Wiz) 59, s. 117-222.

¹⁷ Kumor, *Granice metropolii*, ABMK, 18 (1969) s. 327-328; jako rekompensatę archidiecezja gnieźnieńska otrzymała parafie: Bydgoszcz, Gębice, Barcin, Strzelewo, Dąbrowa, Ostrów k/Kościelca, Ludzisko, Skulsk, Wawrzymowo, Broniszewo, Brdów, Modzerewo.

¹⁸ S. Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, ABMK, 8 (1964) s. 33.

ne zostały parafie: Nagorzyce¹⁹, Rosocha²⁰, Chociw²¹, Chodów²², Mąkolice²³, Goraj²⁴, Sławoszewo²⁵, zaś powstały nowe w: Dłutowie, Drużbicach, Kurowicach, Kociszewie, Gomulinie, Będkowie, Gałkowie, Dobroniu, Krzepczowie, Suchcicach, Chabielicach, Stróży i Kociszewie²⁶.

Alfabetyczny spis parafii około 1795 r.²⁷

Lp.	Parafia	Archidiakoniat	Dekanat	Wezwanie
1	2	3	4	5
1.	Bałdrzychów	uniejewski	lutomierski	św. Idziego
2.	Beldów	łęczycki	łęczycki	Wszystkich Świętych
3.	Będków	łęczycki	tuszyński	Narodzenia NMP
4.	Błonie	łęczycki	kłodawski	Wszystkich Świętych
5.	Borszewice	uniejewski	szadkowski	św. Stanisława
6.	Bratoszewice	łęczycki	zgierski	św. Augustyna
7.	Brzeziny	łęczycki	zgierski	Krzyża Św.
8.	Brzyków	uniejewski	szadkowski	św. Jana Chrzciciela
9.	Buczek	uniejewski	szadkowski	św. Jana Chrzciciela
10.	Chabielice	uniejewski	szadkowski	św. Michała
11.	Chorzęcin	włocławski	wolborski	św. Małgorzaty
12.	Czarnocin	włocławski	wolborski	Wniebowzięcia NMP
13.	Dalików	łęczycki	łęczycki	św. Mateusza
14.	Dłutów	łęczycki	tuszyński	św. Trzech Króli
15.	Dmosin	łowicki	łowicki	św. Małgorzaty
16.	Dobra	łęczycki	zgierski	św. Doroty

¹⁹ Włączono do parafii Wolbórz w XVIII w., J. Łaski, dz. cyt., t. 2, s. 186.

²⁰ Parafię przeniesiono do Będkowa, a kościół w niej zamieniono na filialny; tamże, t. 2, s. 231.

²¹ Włączono do parafii Parzęczew w XVIII w., tamże, t. 2, s. 355, 357.

²² Włączona do parafii Wartkowice przed 1720 r.; tamże, t. 2, s. 363.

²³ Włączona do parafii Piątek; tamże, t. 2, s. 406.

²⁴ Włączona do parafii Grabów w XVIII w.; tamże, t. 2, s. 435.

²⁵ Włączona do parafii w Mazewie, tamże, t. 2, s. 465.

²⁶ Tamże, t. 1, s. 162; t. 2, s. 337.

²⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej cyt. AAG), Akta Kapituły katedralnej w Gnieźnie (dalej cyt. A Cap) B 90; Akta Konsystorza (dalej cyt. A Cons), E 24a; A Cons E 24b; S. Litak, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1980, s. 31, 154-168, 298.

1	2	3	4	5
17.	Dobroń	uniejowski	lutomierski	św. Wojciecha
18.	Domaniew	łęczycki	łęczycki	św. Floriana
19.	Drużbice	uniejowski	szadkowski	św. Rocha
20.	Gańków	włocławski	wolborski	Św. Trójcy
21.	Gieczno	łęczycki	zgierski	Wszystkich Świętych
22.	Głowno	łowicki	łowicki	św. Jakuba
23.	Gomulin	łęczycki	tuszyński	św. Mikołaja
24.	Góra św. Małgorzaty	łęczycki	zgierski	św. Małgorzaty
25.	Górka Pabianicka	uniejowski	lutomierski	św. Marcina
26.	Grabno	uniejowski	szadkowski	św. Wacława
27.	Grabów	łęczycki	kłodawa	św. Stanisława
28.	Grocholice	uniejowski	szadkowski	Wszystkich Świętych
29.	Jeżów	łowicki	skierniewicki	św. Józefa
30.	Kałów	łęczycki	łęczycki	św. Mikołaja
31.	Kazimierz	łęczycki	łęczycki	św. Jana Chrzciciela
32.	Kociszew	uniejowski	szadkowski	św. Teodora
33.	Kołacinek	łowicki	łowicki	Wszystkich Świętych
34.	Koźle	łęczycki	zgierski	św. Szczepana
35.	Krzepczów	uniejowski	szadkowski	św. Wojciecha
36.	Kurowice	łęczycki	tuszyński	Najśw. Serca Jez.
37.	Kwiatkowice	uniejowski	lutomierski	św. Mikołaja
38.	Leźnica Mała	łęczycki	łęczycki	św. Magdaleny
39.	Leźnica Wielka	łęczycki	łęczycki	św. Jakuba Ap.
40.	Lutomiersk	uniejowski	lutomierski	św. Bartłomieja
41.	Łask	uniejowski	szadkowski	św. Michała
42.	Łaznów	włocławski	wolborski	MB Różańcowej
43.	Łęczyca	łęczycki	łęczycki	św. Andrzeja Ap.
44.	Łobudzice	uniejowski	szadkowski	św. Wawrzyńca
45.	Łódź	włocławski	wolborski	Wniebowzięcia NMP
46.	Marzenin	uniejowski	szadkowski	Wniebowzięcia NMP
47.	Mazew	łęczycki	kłodawa	św. Jana Chrzciciela
48.	Mikołajewice	uniejowski	lutomierski	Narodzenia NMP
49.	Milejów	łęczycki	tuszyński	Opieki św. Józefa

1	2	3	4	5
50.	Mileszki	łęczycki	zgierski	św. Doroty
51.	Modlna	łęczycki	zgierski	Bożego Ciała
52.	Moszczenica	łęczycki	tuszyński	Znalezienia Krzyża Św.
53.	Niesułków	włocławski	wolborski	św. Wojciecha
54.	Ozorków	łęczycki	łęczycki	św. Józefa
55.	Pabianice	uniejewski	lutomierski	św. Mateusza
56.	Parzęczew	łęczycki	łęczycki	Wniebowzięcia NMP
57.	Parzno	uniejewski	szadkowski	Wniebowzięcia NMP
58.	Piątek	łęczycki	zgierski	Św. Trójcy
59.	Piotrków Tryb.	łęczycki	tuszyński	św. Jakuba
60.	Poddębice	łęczycki	łęczycki	św. Katarzyny
61.	Poźdzeniec	uniejewski	szadkowski	św. Kazimierza
62.	Puszcza	uniejewski	szadkowski	św. Leonarda
63.	Restarzew	uniejewski	szadkowski	św. Andrzeja
64.	Rusiec	uniejewski	szadkowski	Nawiedzenia NMP
65.	Rychłocice	uniejewski	szadkowski	Zwiastowania NMP
66.	Rzgów	łęczycki	tuszyński	św. Stanisława
67.	Sędziejowice	uniejewski	szadkowski	św. Marii Magdaleny
68.	Siedlec	łęczycki	kłodawa	św. Marcina
69.	Skoszewy	łęczycki	zgierski	św. Barbary
70.	Sobótka	łęczycki	kłodawa	św. Mateusza
71.	Solca Wielka	łęczycki	łęczycki	św. Wawrzyńca
72.	Srocko	łęczycki	tuszyński	św. Benedykta
73.	Strońsko	uniejewski	szadkowski	św. Urszuli
74.	Stróża	uniejewski	brzeźnicki	św. Kazimierza
75.	Stryków	łęczycki	zgierski	św. Marcina
76.	Strzegocin	łęczycki	Kutno	św. Bartłomieja
77.	Suchcice	uniejewski	szadkowski	św. Ignacego Loyoli
78.	Sulejów	łęczycki	tuszyński	św. Floriana
79.	Szczawin	łęczycki	zgierski	św. Stanisława
80.	Szczerców	uniejewski	szadkowski	Narodzenia NMP
81.	Tobiasze	łowicki	rawski	św. Wacława
82.	Topola	łęczycki	Kutno	św. Bartłomieja

1	2	3	4	5
83.	Tum	łęczycki	łęczycki	św. Mikołaja
84.	Tur	łęczycki	łęczycki	św. Piotra i Pawła
85.	Tyszyn	łęczycki	tuszyński	św. Witalisa
86.	Ujazd	łowicki	rawski	św. Wojciecha
87.	Widawa	uniejewski	szadkowski	św. Marcina
88.	Witonia	łęczycki	Kutno	św. Katarzyny
89.	Witów	łęczycki	tuszyński	św. Małgorzaty
90.	Wolbórz	włocławski	wolborski	św. Mikołaja
91.	Wygietzów	uniejewski	szadkowski	Nawrócenia św. Pawła
92.	Zgierz	łęczycki	zgierski	św. Katarzyny

OKRES NIEWOLI NARODOWEJ

W wyniku rozbiorów ziemie dzisiejszej diecezji łódzkiej znalazły się na terenach wcielonych do Prus. Ponieważ władze zaborcze nie były zainteresowane w przeprowadzaniu zmian terytorialnej administracji kościelnej, dlatego też utrzymywał się wcześniejszy podział diecezji na archidiakonaty²⁸. Pewne zmiany organizacji archidiakonalnej przeprowadzone zostały przed 1807 r., zapewne w okresie rządów archidiecezją gnieźnieńską administratora Franciszka Malczewskiego (1801-1805), prepozyta kapituły metropolitalnej w Gnieźnie. Uchwycone one zostały przez schematyzmy archidiecezjalne z 1807 i 1810 r. Dokonano wówczas przemieszczeń dekanatów. Z interesującego nas terytorium dekanaty Brzeźnica i Lutomiersk wyłączone zostały z archidiakonatu uniejowskiego i przyłączone do archidiakonatu łowickiego. Ten archidiakonatus został ponadto powiększony o dekanaty Zgierz i Tuszyn z archidiakonatu łęczyckiego²⁹.

Poważniejsze zmiany w administracji kościelnej nastąpiły dopiero po Kongresie Wiedeńskim (1815 r.). Obszar ten znalazł się w całości na terenie utworzonego przez zaborcę rosyjskiego Królestwa Polskiego. W ramach reorganizacji kościelnej w Królestwie Polskim przeprowadzonym przez papieża

²⁸ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 484.

²⁹ Tamże, 487-488; *Directorium officii divini [...] archidiecesis Gnesnensis pro a. D. 1807*, s. nlb; *Directorium officii divini [...] archidiecesis Gnesnensis pro a. D. 1810*, s. 97-133; Zamiana ta objęła również dekanat radomski, który z archidiakonatu uniejowskiego włączony został do archidiakonatu łowickiego. W sumie archidiakonatus łowicki powiększony został o 90 parafii.

Piusa VII bullą *Ex imposita nobis* z 30.06.1818 r. włączony został do archidiecezji warszawskiej i diecezji wrocławskiej. Pierwsza z nich objęła dekanaty: łączycki, kłodawski, kutnowski, zgierski, łowicki, skierniewicki, brzeziński i rawski. Dalszych 5 parafii – Chorzęcin, Łaznów, Gałków, Łódź, Niesułków – włączono do arcybiskupstwa z diecezji wrocławskiej, były to te parafie, które w 1764 r. przeszły z archidiecezji gnieźnieńskiej do diecezji wrocławskiej tworząc w niej dekanat wolborski w archidiaconacie wrocławskim³⁰; do diecezji wrocławskiej przyłączono natomiast dekanaty: uniejowski, szadkowski i tuszyński. Jednocześnie nie zostały one włączone do żadnego archidiaconatu³¹.

Organizację dekanalną w Królestwie Polskim podzielić można na 3 okresy. Pierwszy z nich obejmuje czas do 1865 r. Wówczas to instytucja ta zachowała wiele cech i prerogatyw staropolskich. Drugi okres obejmuje lata 1865-1905 i cechuje go ingerencja władz państwowych w działalność dekanalną i zredukowanie ich ilości. Wreszcie po roku 1905, czyli po ogłoszeniu w Rosji ukazu tolerancyjnego nastąpiło powolne odrodzenie i wyzwolenie tej instytucji spod władzy państwowej.

Nowa organizacja kościelna utworzona w Królestwie Polskim (1818 r.) miała w zasadzie pokrywać się z politycznym podziałem kraju na województwa. Jednocześnie władze państwowe poleciły, by granice dekanatów pokrywały się z granicami obwodów politycznych. Było to jedną z przyczyn reorganizacji sieci dekanalnej w diecezjach, ponieważ nie zawsze dawna sieć dekanalna pokrywała się z nową administracją polityczną kraju. Inną bardzo ważną przyczyną było to, że dziekani otrzymali pewne uprawnienia w zakresie cywilnym. Żadnej roli nie odegrał tutaj rozwój sieci parafialnej, bo jego w tym czasie nie było³². W archidiecezji warszawskiej arcybiskup Franciszek Malczewski w początkach 1819 r. zmodyfikował granice dekanatów i dla interesujących nas parafii utworzył nowy dekanat w Brzezinach³³. W wyniku tego podziału parafie przyszłej diecezji łódzkiej przynależały do następujących dekanatów: **brzeziński** (Będków, Brzeziny, Chorzęcin, Gałków, Kołacinek, Łaznów, Niesułków, Skoszewy, Tomaszów, Ujazd), **zgierski** (Aleksandrów, Bełdów, Dalilków, Gieczno, Góra św. Małgorzaty, Kałów, Kazimierz, Łódź, Mileszki, Modlna, Ozorków, Parzęczew, Piątek, Zgierz), **strykowski**, (Bratoszewice, Dmosin, Dobra, Głowno, Koźle, Mąkolice, Stryków, Szczawin), **skierniewicki** (Jeźów), **łączycki** (Domaniew, Leźnica Mała, Leźnica Wielka, Łeczyca, Poddębice,

³⁰ Kumor, *Granice metropolii*, s. 314, 344.

³¹ Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 499.

³² Tamże, s. 558-559; Dziekan miał wchodzić w skład dozoru kościelnego i podpisywać rachunki pokładnego, jak również kontrolować akta stanu cywilnego.

³³ Tamże, s. 560.

Solca Wielka, Strzegocin, Topola, Tum, Tur, Witonia), **kłodawski** (Grabów, Mazew, Siedlec, Sobótka)³⁴.

W diecezji kujawsko-kaliskiej nowa organizacja dekanalna była bardzo potrzebna, przede wszystkim dla tych terenów które przyłączone zostały z archidiecezji gnieźnieńskiej. Dokonał jej bp. Andrzej Wołłowicz w 1819 r. Utworzył on m.in. dekanat w Piotrkowie Trybunalskim, a zniósł dekanat w Wolborzu³⁵. Nowa sieć dekanalna wyglądała następująco: **dekanat Lutomiersk** (Drużbin, Bałdrzychów, Dobroń, Górka Pabianicka, Kwiatkowie, Lutomiersk, Mikołajewice, Pabianice); **dekanat Szadek** (Wygieźłów, Borszewice, Buczek, Brzyków, Grabno, Korczew, Łask, Marzenin, Poźdzenice, Restarzew, Rusiec, Szadek, Sędziejowice, Szczerców, Strońsko, Widawa, Wola Więzowa³⁶); **dekanat Brzeźnica**: (Chabielice, Stróża); **dekanat Piotrków**: (Grocholice, Gomulin, Milejów, Piotrków, Sulejów, Witów); **dekanat Tuszyn**: (Dłutów, Czarnocin, Dróżbice, Kociszew, Krzepczów, Kurowice, Łobudzice, Moszczenica, Parzno, Kaszewice, Rzgów, Srocko, Suchcice, Tuszyn, Wolbórz)³⁷.

Tak zarysowana organizacja dekanalna istniała do czasu zmian w administracji Królestwa Polskiego, które przeprowadzono po powstaniu styczniowym. W omawianym okresie panował zastój w tworzeniu nowych parafii. Powstało do 1863 r. w sumie na terenie całego Królestwa Polskiego 10 nowych parafii, z czego 3 na interesującym nas terenie – Aleksandrów Łódzki (1818), Tomaszów Mazowiecki (1826) i Konstantynów k. Łodzi (1858), wszystkie na obszarze archidiecezji warszawskiej. Powodem tak nikłej rozbudowy sieci parafialnej była polityka prowadzona przez władze zaborcze³⁸.

W ramach represji popowstaniowych w 1866 r. władze zaborcze dokonały nowego podziału administracyjnego Królestwa Polskiego na wzór Cesarstwa Rosyjskiego. Od 1.01.1867 r. podzielono cały kraj na 10 guberni i 85 powiatów. Car Aleksander II ukazem z 14/26.12.1865 r. ogłosił nowe przepisy prawne o „urządzaniu świeckiego duchowieństwa rzymskokatolickiego w Królestwie Polskim. Treść tego dokumentu dotyczyła m.in. ustanowienia jednego dekanatu na powiat³⁹. Omawiane terytorium znalazło się w guberni kaliskiej –

³⁴ *Catalogus cleri saecularis et regularis archidioecesis Varsaviensis 1830*, s. 102-103, 110-111, 113-114, 124, 129-130, 133-134.

³⁵ K u m o r, *Ustrój i organizacja*, s. 560; Parafie z dekanatu wolborskiego znalazły się w archidiecezji warszawskiej.

³⁶ Parafia powstała w 1814 r. z parafii Restarzew.

³⁷ *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro anno 1854*, s. 17-18, 24-26, 29-30, 34-35, 38-39.

³⁸ K u m o r, *Ustrój i organizacja*, s. 686-690.

³⁹ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, 63 (1865) s. 369-389.

powiat łęczycki, sieradzki i turecki i guberni piotrkowskiej – powiaty piotrkowski, brzeziński, łódzki i łaski⁴⁰.

Pod ogromną presją władz zaborczych w 1867 r. nastąpiła reorganizacja i poważna redukcja sieci dekanalnej w całym Królestwie Polskim, które z operatywnych, liczących od 8 do 18 parafii, stały się olbrzymimi terytorialnymi liczącymi niejednokrotnie powyżej 30 parafii. W archidiecezji warszawskiej w miejsce 20 dekanatów było 16, przy czym 6 utworzono nowych m.in. Łódź, a 10 zniesiono m.in. Stryków i Zgierz. Natomiast w diecezji wrocławskiej pozostało tylko 13 dekanatów z których utworzono 2 nowe m.in. Łask, a zniesiono 14 dotychczasowych m.in. Lutomiersk, Szadek, Uniejów, Brzeźnica, Tuszyn⁴¹. Po tym podziale teren przyszłej diecezji łódzkiej obejmował dekanaty:

w Archidiecezji Warszawskiej:

brzeziński: Będków, Bratoszewice, Brzeziny, Chorzęcin, Dmosin, Dobra, Gałków, Głowno, Jeżów, Kołacinek, Koźle, Łaznów, Niesułków, Skoszewy, Stryków, Szczawin, Tomaszów, Ujazd; **łęczycki:** Błonie, Dalików, Domaniew, Gieczno, Góra św. Małgorzaty, Grabów, Kałów, Leźnica Mała, Leźnica Wielka, Łęczyca, Mazew, Modlna, Ozorków, Parzęczew, Piątek, Poddębice, Siedlec, Sobótka, Solca Wielka, Strzegocin, Topola, Witonia; **łódzki:** Aleksandrów, Beldów Kazimierz, Konstantynów, Łódź, Mileszki, Łagiewniki⁴²;

a w diecezji kujawsko-kaliskiej:

łaski: Borszewice, Brzyków, Buczek, Dłutów, Dobroń, Górka Pabianicka, Grabno, Lutomiersk, Kwiatkowice, Marzenin, Mikołajewice, Pabianice, Restarzew, Rusiec, Sędziejowice, Strońsko, Szczerców, Widawa, Woła Wiązowa, Wygiełzów, **piotrkowski:** Piotrków, Chabielice, Drużbice, Gomulin, Grocholicce, Kociszew, Krzepczów, Łobudzice, Moszczenica, Parzno, Srocko, Suchcice, Sulejów, Witów, Wolbórz, Czarnocin, Kurowice, Rzgów, Tuszyn, **turecki:** Bałdrzychów, Wartkowice⁴³.

Powyższa reorganizacja dekanatów wpłynęła bardzo negatywnie na funkcjonowanie tej instytucji. Związane to było z licznymi restrykcjami o charakterze prawno-państwowym jakie zacieśniały i krępowały stanowisko dziekana. W myśl nowych przepisów dziekanem zostawał proboszcz parafii w mieście powiatowym. Takie połączenie stanowisk rodziło wiele problemów. Trudno było pogodzić obowiązki administracyjne z duszpasterskimi wynikającymi z pracy w parafii, które z powodu dużego wzrostu demograficznego w II

⁴⁰ M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, s. 53-54, 60-61.

⁴¹ Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 563-566.

⁴² *Ordo [...] archidioecesis Varsaviensis a. D. 1870*, s. 22-25, 41-46, 47-48.

⁴³ *Ordo divini officii [...] dioecesis Calisiensis pro anno 1872*, s. 70-78, 83-89.

połowie XIX w. niejednokrotnie obejmowały kilka lub nawet kilkanaście tysięcy parafian. Dodatkową trudnością było to, że nastąpił w tym czasie wyraźny rozrost dekanatów, nie tyle w nowe parafie, ile raczej w ludność i liczbę kaplic pomocniczych⁴⁴.

W życiu parafialnym oprócz wielu zakazów dotyczących prac duszpasterskich władze zaborcze nie pozwalały na rozbudowę sieci parafialnej, co było tym bardziej dotkliwie ponieważ car ukazem z 27 X/ 8 XI 1864 r. skasował dużą liczbę klasztorów dzieląc je na etatowe i nieetatowe, przy czym te ostatnie skazując na wymarcie⁴⁵. Nie mając prawie żadnych możliwości tworzenia nowych parafii, biskupi Królestwa powoływali do życia placówki filialne przy skasowanych klasztorach i obsadzali je duchowieństwem diecezjalnym⁴⁶. Powstały w tym okresie na terenie całego Królestwa Polskiego do 1905 r. 22 parafie. Na interesującym nas terenie w archidiecezji warszawskiej arcybiskup Wincenty Popiel erygował trzy parafie: w Łodzi – Podwyższenia Św. Krzyża (1885), Chojnach – św. Wojciecha (1892) i w Koluszkach – Niepokalanego Poczęcia NMP (1904), a w diecezji włocławskiej powstały nowe parafie w Kaszewicach – Św. Trójcy (1862) i Bełchatowie – Narodzenia NMP (1893)⁴⁷.

Największe ludnościowo parafie znajdowały się w archidiecezji warszawskiej m.in. w łódzkim okręgu przemysłowym. W samej Łodzi istniały wówczas dwie parafie, z których parafia Wniebowzięcia NMP liczyła w 1905 r. 88300 katolików, a druga Podwyższenia Św. Krzyża aż 138330 katolików⁴⁸. Tak olbrzymich parafii nie był w stanie objąć żaden duszpasterz, tym bardziej że władze carskie w ramach represji popowstaniowych ograniczyły liczbę wikariuszy dla poszczególnych parafii.

Tę bardzo trudną sytuację złagodził nieco ukaz tolerancyjny z 1905 r. W myśl tego dokumentu procedura powoływania nowych parafii miała należeć do zamieszkującej na danym terenie ludności. Mieli oni składać prośbę do władzy cywilnej w sprawie zmiany przynależności parafialnej. Odpowiednia władza powiadamiała o tym ordynariat, który ze swej strony miał wyznaczyć specjalną komisję do zbadania sprawy. W przypadku, gdy opowiedziało się za nią 2/3 zainteresowanych, wówczas władze gubernialne wyrażały zgodę, a biskup ogłaszał odpowiedni dokument⁴⁹. Na interesującym nas terenie powstały wówczas nowe parafie: w diecezji kujawsko-kaliskiej w dekanacie łaskim: Pabianice – MB Różańcowej (1905), Retkinia – Najświętszego Serca

⁴⁴ Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 567.

⁴⁵ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, 62 (1864) s. 281-287.

⁴⁶ Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 697.

⁴⁷ *Archidiecezja Łódzka. Informator*, Łódź 1996, s. 101, 144, 207, 264, 372.

⁴⁸ Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 699-700.

⁴⁹ Tamże, s. 701.

Jezusowego (1910), Ruda Pabianicka – św. Józefa (1917), a w archidiecezji warszawskiej w dekanacie łódzkim: Łódź – Przemienienie Pańskie (1915), Najświętsze Serce Jezusowe (1915), św. Stanisława (1909), św. Anny (1909), św. Józefa (1909), św. Kazimierza (1909)⁵⁰.

Zmiana sieci dekanalnej w archidiecezji warszawskiej dokonana została dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. W schematyzmie archidiecezji warszawskiej z 1920 r. wymienione są już nowe dekanaty. Powstały wówczas dekanaty: łódzki miejski, łódzki zamiejski (utworzone z dekanatu łódzkiego), zaś z dekanatu łęczyckiego powstały dekanaty: łęczycki i kłodawski (obejmował parafie: Brzezienna, Borysławice, Chełmno, Dąbie, Grzeworzew, Kłodawa, Pieczew i Umienie z dekanatu łęczyckiego, a także Dzierzbice i Rudfutowo – dekanatu Kutno⁵¹).

W tym samym czasie w diecezji kujawsko-kaliskiej powstały dekanaty:

Bełchatów (Bełchatów, Chabielice, Drużbice, Grocholice, Kaszewice, Kocięszew, Łobudzice, Parzno, Suchcice – z dekanatu Piotrkowskiego⁵²), **Łask** (Łask, Borszewice, Buczek, Dobrón, Kwiatkowice, Lutomiernik, Marzenien, Mikołajewice), **Pabianice** (Pabiabnice św. Mateusz i Narodzenia NMP, Dłutów, Górka Pabianicka, Retkinia, Ruda Pabianicka – z dekanatu łaskiego), **Piotrków** (Piotrków św. Jakub, Gomulin, Milejów, Moszczenica, Sulejów, Witów, Wolbórz), **Tuszyn** (Krzepczów, Srocko, Czarnocin, Kurowice, Rzgów, Tuszyn – z dekanatu piotrkowskiego), **Uniejów** (m.in. Bałdrzychów Wartkowie z dekanatu tureckiego), **Widawa** (Widawa, Brzyków, Grabno, Restrzew, Rusiec, Sędziejowice, Strońsko, Szczerców, Wola Wiązowa, Wygiełzów – z dekanatu łaskiego⁵³).

Taka organizacja dekanalna przetrwała do czasu włączenia tych parafii do nowo powstałej w 1920 r. diecezji łódzkiej.

⁵⁰ *Archidiecezja Łódzka*, dz. cyt., s. 203, 212, 225, 232, 240, 266, 283, 294, 332.

⁵¹ *Ordo [...] archidioecesis Varsaviensis pro anno 1920*, s. 49-50.

⁵² *Ordo divini officii [...] Calisiensis pro anno 1919*, s. 87-99; w skład tego dekanatu weszła także parafia Grzymalina Wola, która nie znalazła się po 1925 r. na terenie diecezji łódzkiej.

⁵³ *Ordo divini officii [...] Calisiensis pro anno 1919*, s. 86, 101-106, 115-121.

KIRCHLICHE ADMINISTRATIVE ANGEHÖRIGKEIT DER GEBIETE DER LODZER DIÖZESE

ZUSAMMENFASSUNG

Die 1920 entstandene Diözese in Lodz umfaßte das Gebiet, auf dem seit Jahrhunderten ein Pfarrnetz existierte. In der altpolnischen Periode gehörten die Pfarreien dem Gnesener Erzbistum an und bildeten einen Bestandteil der Archidiaconate von Uniejów, Łęczyca und Łowicz. Nach den Teilungen Polens und der neuen kirchlichen Organisation auf polnischem Boden befanden sie sich innerhalb des Erzbistums von Warschau und der Diözese von Włocławek.

Der Autor versucht, die Entwicklung des Pfarrgemeindenetzes auf dem Gebiet der heutigen Diözese Lodz darzustellen, und zeigt Veränderungen der Dekanats- und Archidiaconatsorganisation, denen sie unterlagen

Übersetzt von Jolanta Janoszcyk